

POTETSEKKEN FRA FORTIDA OG DEN FREMMEGJORTE HUSHOLDNING

Tommy Ose, Norges arktiske universitetsmuseum,
UiT Norges arktiske universitet

I fortellingen om naturens sesongmessige goder som høstes og bringes fra omlandet og inn til byene i nord, møtes ulike tider og sider av Nord-Norge. Vi finner spor av tilpasningene og kulturen som Ottar Brox tok i forsvar i store deler av sitt forfatterskap, og den nye tida han så komme. I møtet med ulike generasjoner, fra de som har reist fra kombinasjonsbruket og til byen, og til de som har levd hele livet i by, ser vi hvordan en økt avstand til matens opprinnelse og anskaffelse endrer hvordan den behandles og verdsettes. Mot et bakteppe av samfunnsendringer de siste 50 årene argumenterer jeg for at dagens husholdninger i økende grad er blitt fremmedgjorte fra maten de lever av, og dens opprinnelse, samtidig som en lokal uformell økonomi som knytter folk til folk, og til sine omgivelser, består.

Innledning: En nabosamtale

Min nabo Tor er tromsøværing, mens familien hans kommer fra omlandet i nærheten. Han er i 30-årene og bor sammen med Kaisa og deres nyfødte sønn. En dag da jeg var innom på kaffe, begynte han å fortelle:

Tor: Og vi får bær fra bestemoren min – multebær, rabarbra og poteter ... vi fikk en sekk med potet. Ja, vi har vår egen potetåker der. De [hans mor og hennes partner] satte potetene og høstet dem også [ler].

Tidlig på høsten fikk de en sekk med poteter levert på døra av Tors mor, fra gården hennes i Lakselvbukt, vel en times kjøretur fra Tromsø.

Kaisa: Men det som var litt irriterende, var at vi ikke hadde noe sted å oppbevare dem.

Tor: Det er varmekabler i boden vår.

Kaisa: Det vokste mange groer på dem [ler].

Tor: Og så plantet vi en av dem [ler] og hadde en potetplante i en potte i vinduskarmen!

Mange har fortsatt potetkjellere, men jeg tror stadig flere renoverer husene sine og leier ut eller selger deler av dem. Alle husene er renoverte, så det er ikke noe man prioriterer, i hvert fall ikke der vi har vært.

Kaisa: Vi har vært rundt og sett. Det er kjellerleiligheter i alle husene.¹

Mange hushold i Tromsø har slektskapsbånd til gamle småbruk i omkringliggende områder, som eksempelvis Lyngen, Senja eller Nordreisa, og potetsekken er ikke et isolert fenomen. Langs de samme veiene hvor lastebiler med varer kjører inn til byen, flyter en uformell økonomi. En jevn strøm av lokalt høstet og produsert mat bringes. Den bringes med sesongmessig regelmessighet av folk som bor i omlandet eller regionen, til slektninger, venner og naboer i byene. Det som deles, gis videre eller i noen tilfeller selges for symbolske summer, består stort sett av ressurser som de selv har fanget, dyrket og høstet i områdene i nærheten. Det kan være fisk, bær, kjøtt, grønnsaker eller vilt avhengig av sesong.

Matens sosiale historie og opphav er vesentlig her. Den bidrar som oftest til at maten tas bedre vare på, eller som med potetsekken vedblir minnet sterkere hvis maten går til spille, sammenlignet med matvarer kjøpt i butikken. Mat man selv skaffer eller mottar personlig, tillegges i utgangspunktet en høyere verdi.² Å dele mat er djupt forankret i nordnorsk kultur og historie. En høy grad av selvforsyning, med fiske, jordbruk, dyrehold og sanking,³ har preget den dominerende livsformen i århundrer. Praksisen representerer dermed en kulturell kontinuitet gjennom tid og rom som knytter både landsbygda og byene sammen, samt fortid og nåtid.

¹ Alle informanter er anonymisert.

² Ose 2018: kap. 13.

³ Se f.eks. Brox 1966a, Rudie 1980, Imsen og Winge 1999 [1974].

Likevel: I dagens Tromsø lever folk hovedsakelig av mat kjøpt i butikk, og det forekommer et ikke ubetydelig matsvinn. I denne teksten argumenter jeg for at en sentral årsak til at mat kastes unødig på husholdsnivå i dag, er at folk som forbrukere lever i en tilstand hvor de er fremmedgjort fra maten. Håndtering og verdsetting av mat blant hushold i ulike generasjoner er inntaket til analysen.

Ottar Brox var kjent for å ta tak i dagsaktuelle tematikker, så også i boka *Klimakrisen: Hva kan vi gjøre?* fra 2009. Et rikt Norge burde ta foringen, mente han, men med sin politiske erfaring forsto han at en kraftig omlegging av folks livsstil ville bli utfordrende politisk sett. Han argumenterte derfor at krisen kunne løses uten det omfang av forsakelsens «blod, svette og tårer» som det ofte ble påstått. En sentral forutsetning for Brox var at tiltakene måtte gi opplevde forbedringer i folks nærmiljø. Slik kunne man forsøke å overkomme det som senere ble beskrevet som «the scalar gap».⁴ Dette er gapet mellom den enkeltes hverdag og de omfattende globale utfordringene knyttet til klimaendringer, hvor både tidsdimensjonen, avstander og omfang er problematiske med tanke på den enkeltes motivasjon. I møtet med klimakrisen er det utfordrende at konsekvenser av egne individuelle handlinger ofte kun oppleves langt unna, og at resultatet av ens forsakelser kan ligge langt frem i tid. Aggregerte størrelser knyttet til ens egen livsstil og bidrag kan fremstå ubegripelige eller ubetydelige. Fornektelse av problemet og sin rolle i det er én kjent strategi.⁵ Først da skogen døde, fikk man et avgjørende vendepunkt i miljøkampen i Tyskland.

Utover på 2000-tallet økte bevisstheten rundt matsvinn. Enorme mengder mat går unødig til spille i verdikjeden, med mange negative konsekvenser. Ti prosent av det globale utslippet av klimagasser knyttes til matsvinn, fem ganger mer enn all flytrafikk.⁶ Andre negative konsekvenser er avskoging, vannmangel, tap av biotoper samt sløsing med ressurser som land, vann, energi, arbeid og så videre som trengs for å produsere maten. Matsvinn er også sosialt og moralsk problematisk, da mange på jorda sultet. Matsvinn driver også opp råvareprisene, noe som skaper ekstra problemer for fattige land.⁷ I 2024 ble 73,4 kilo mat per innbygger kastet unødig

⁴ Eriksen 2016.

⁵ Norgaard 2011.

⁶ 19 % av all mat produsert går til spille i verdikjeden. Det tilsvarer 1,05 milliarder tonn mat etter globale estimater eller én milliard måltider per dag. (UN Environment Programme, 2024, Food Waste Index Report.)

⁷ Stuart 2009.

i Norge,⁸ og husholdene står for 47 prosent av dette. Matsvinnet er i dag synkende, men fortsatt betydelig.⁹ Mye av maten kunne med andre prioriteringer og bedre planlegging blitt spist.

Forskningsprosjekter for å kartlegge omfang og årsaker ble iverksatt, blant annet for å få ned matsvinn på husholdsnivå. Husholdningene ville òg raskt kunne se konsekvenser i form av bedret økonomi. «Food Waste»-prosjektet (2010–2015), som brorparten av empirien i denne teksten er fra, er ett av dem.¹⁰ Et nøkkelfunn var at folk fra ulike generasjoner i nord tillegger maten ulik verdi. Eldre over 60 har mer kunnskap, bruker mer tid og krefter på å ta vare på sin mat og kaster dermed mindre. Det ble da naturlig å se dette i et mikro–makro-perspektiv¹¹ hvor endrede verdier og prioriteringer knyttes til større samfunnsendringer i Nord-Norge og ellers i verden, hovedsakelig etter andre verdenskrig.¹²

Brytningstid i nord

Ottar Brox levde og arbeidet midt i brytninga mellom gammel og ny tid. Han så flere av disse samfunnsendringene utspille seg og både påpekte og advarte mot konsekvensene gjennom store deler av sitt forfatterskap. I sitt mest kjente verk, *Hva skjer i Nord-Norge?* fra 1966, advarte Brox mot sentraliserings- og industrialiseringspolitikken fra «teknokratene» i sør som ga råd til datidas regjeringer. De ville igangsette store omstillinger, konkretisert blant annet i Nord-Norge-planen fra 1952. I 1950-årene hevdet regjeringen at Nord-Norge bare bidro med 6,2 % av nasjonens BNP, mens det utgjorde 12 % av nasjonens innbyggere.¹³ I tillegg var planleggerne bekymret over lav produktivitet per innbygger og mangel på helårs arbeidsplasser.

⁸ Plataniti, L. og Van de Glind, B. 2024.

⁹ Fra 2016 til 2023 har matsvinnet per innbygger falt med 18 %. (Hohle, S.M., Bostrøm, T. og Stensgård, A., 2025.)

¹⁰ Datagrunnlaget er innhentet ved «mixed methods»: jevnlig landsdekkende kvantitative surveyer, plukkanalyser av husholdningsavfall og et langvarig etnografisk feltarbeid jeg gjennomførte. Feltarbeidet besto av ulike former for deltakende observasjon og intervjuer. Det ble gjennomført blant 13 husholdninger i ulike aldre og komposisjoner i Tromsø, og i Troms og Finnmark, hovedsakelig i 2011–2012, med påfølgende samtaler i ettertid. Funn fra de andre to modulene indikerte generasjonelle variasjoner i mathåndtering og mengde unødig matavfall. Hushold over 60 år kastet minst og de yngste mest. Den etnografiske studien hadde som mål å kartlegge mulige årsaker til funnene.

¹¹ Se f.eks. Eriksen 2016.

¹² Ose 2018.

¹³ Brox 1966a: 9.

Med kjennskap til regionens uformelle økonomi er det rimelig å anta at verdiskapningen i realiteten var betydelig høyere.

Ifølge Brox forsto ikke planleggerne sørpå den perifere og særegne landsdelen, og han hevdet at tiltakene for å løfte Nord-Norge ut av det de så som fattigdom og slit, ville gjøre mer vondt enn godt. Brox gjentok sin skepsis i flere arbeider.¹⁴ Han møtte, ikke uventet, mye kritikk. Det ble hevdet at han var for politisk og polemisk i sitt arbeid som forsker. Han ble òg beskyldt for å romantisere lokalsamfunnene og deres levesett, og at han ville bevare noe som var dømt til å gå fortapt. For moderniseringen kunne ikke stoppes, ble det sagt, og det som Brox så som en politisk styrt utvikling, ble fremstilt som naturlig og uunngåelig.¹⁵

Gjennom 1950- og 1960-årene hadde staten som mål å flytte det regionale fokuset bort fra fiske, jordbruk og andre mindre næringer og over mot industri, skipsfart og handel for å oppnå høyere lønnsomhet.¹⁶ Staten ville etablere industri i egnede byer, tettsteder og bygder over hele Nord-Norge. Et forsøk på urbanisering og industrialisering av landsdelen tok form. Kravet om stordrift og sentralisering passet ikke godt overens med de fleksible, mangfoldige småskalastrategiene for selvforsyning som spredte lokale husholdninger hadde utviklet gjennom århundrer.¹⁷ I *Fra allmenning til koloni* hevdet Brox at en sentralisering basert på storskaladrift ville true selve livsgrunnlaget til lokalsamfunnene, bidra til nedleggelse av primærnæringene i distriktene og føre til fraflytning. Eierskap ville da i mindre grad forbli lokalt og styring og fortjeneste deretter. Dette ville gi en ny hverdag preget av avmakt og avhengighet, hvor folk ble ute av stand til å styre sin egen livssituasjon, hevdet han.

Nord-Norges felles fremtid diskuteres fortsatt rundt mange kjøkkenbord, og i tillegg til Brox' arbeider finnes mye nyere litteratur om hvor regionen var og er på vei.¹⁸ En økonomisk og kommersiell modernisering både i Nord-Norge, i Norge og verden som helhet har funnet sted med økt mobilitet av folk, kultur, teknologi og kapital. Gradvis, hånd i hånd med endringene, har folks preferanser og ambisjoner også endret seg. Samfunnet har gått over i ei ny tid, og på reisen inn til byene har noe blitt med videre, og noe er forlatt.

¹⁴ Brox 1984 og 1995.

¹⁵ Graeber 2013.

¹⁶ Brox 1966a, 1984.

¹⁷ Se Nilsen 1990.

¹⁸ Se Jentoft, Røvik og Nergård (red.) 2011, Aarsæther 2010, Nilsen, Brox, Eythorsson og Jentoft (red.) 2023.

En ny hverdag i ei ny tid

Slutten på krigen ble et veiskille, og Nord-Norge endret seg betydelig på noen få tiår. Man gikk fra selvforsyning og spredt bosetting i værharde, men ressursrike omgivelser, mot en ny tid med sentralisering, storstilt industrialisering og lønnsarbeid og en rask befolkningsvekst i byer og tettsteder i nord som tiltok fra 1970- og 1980-årene. Brox mente imidlertid at få ønsket å forlate et liv med selvforsyning for å bli lønnsarbeider i byen. Folk ville ha kontroll over sitt eget liv, ikke synke ned i en tilstand av avmakt. Men heltids lønnsarbeid i og utenfor bygda kom etter hvert i konflikt med sesongmessige og daglige krav knyttet til jordbruk, fiske og dyrehold. Gradvis ble mange regionale husholdninger heltids lønnsarbeidere i byene, eller de pendlet dit. I urbane områder kunne man også oppnå en form for autonomi, og mange familier flyttet når det ble ansett som lønnsomt. Andre faktorer som økte krav og forventninger til utdanning, bedre helsetjenester, utvalg av varer og tjenester, sosialt liv og fritidstilbud påvirket òg.

Samtidig med den omfattende flyttingen fra bygd til by ble færre direkte involvert i anskaffelse og produksjon av mat. Dette gjaldt også for mange som fortsatte å bo spredt. Med stabile lønnsinntekter trengte de ikke å drive egen jord som før, og det ble mer utbredt å leie ut eller selge gårds- eller beitemark. Arbeidet med høsting og dyrking ble overlatt til andre, ofte større enheter, med påfølgende tap av lokal kunnskap og tilhørighet. Dette bekreftes av eldre informanter, som ofte er raske til å hevde at folk i dag mangler kunnskap om mat, om holdbarhet, bruk og opphav. Yngre generasjoner i byene er blitt avskåret fra ferdigheter og kunnskap om mat og matproduksjon. Som en eldre kvinne utbrøt: «I dag vet de ikke engang hvor maten kommer fra.» Med industrialisering og urbanisering økte kløfta mellom husholdningenes hverdag og den større matsyklusen.¹⁹

Velstandens konsekvenser

Husholdningene fikk gradvis en økt levestandard og en utstrakt tilgang til en rekke rimeligere matvarer. Fra 1970 til 2024 økte BNP per innbygger i Norge med 297 prosent,²⁰ og mens cirka 40 prosent av husholdsbudsjettet

¹⁹ Ose 2018: kap. 11 og 12.

²⁰ Statistisk sentralbyrå. (2026, 25. februar). 09842: BNP og andre hovedstørrelser (kr per innbygger), etter år Grunnlagstall (K) 1970 – 2024 [Statistikk]. <https://www.ssb.no/statbank/table/09842>. Tall i faste 2015-priser.

på landsbasis gikk til mat og alkoholfrie drikkevarer i 1958, var dette sunket til 11,9 prosent i 2022.²¹

Følger man ulike generasjoner, får man et innblikk i hvordan matforsyninga har endret seg for husholdningene gjennom det siste halve århundret. Å dyrke egne poteter, fiske egen fisk eller å slakte/kjøre slakt er stadig mindre vanlig. I økende grad harmonerer ikke slik sesongbasert anskaffelse av mat i større kvanta med mer kortsiktige praksiser i dagens husholdninger i byen, ei heller med infrastrukturen og teknologien i mange av dagens boliger. I arealeffektive urbane leiligheter er kjøkkenet ofte mindre, og uten kaldrom er mange ikke i stand til å håndtere og lagre årstidenes kvanta i bulk. Mange leiligheter har knapt nok plass til en fryseboks. Årstidenes syklus kan da fremstå som å ha mistet noe av sin betydning når de aller fleste typer mat er tilgjengelig i nærheten hele året, nesten døgnet rundt, eller en tekstmelding unna. Dette påvirker hvordan maten verdsettes og håndteres. All slags mat er på et vis nærmere oss, men samtidig også fjernere unna.²²

En informant i 40-årene oppvokst i en bygd i Nord-Troms fortalte at han slet med å forstå sløsing han opplevde rundt seg i dag:

Før måtte folk tenke og behandle maten riktig, slik at den ikke ble ødelagt. Nå for tida, hvis noe blir ødelagt, kan man bare gå og kjøpe noe nytt. Det er som om det ikke er deres feil at maten er blitt ødelagt, selv om det er de som har ødelagt den.

Forutsigbarhet og gode rutiner i hverdagen er avgjørende for god mat-håndtering og for å unngå matsvinn. For eksempel har unge voksne gjerne aktive sosiale liv, og prioriteringer av sosialt samvær på fritida kan da komme i konflikt med idealer om å lage mat fra bunnen av med gode råvarer. Småbarnsfamilier har gjerne en hektisk hverdag, og innkjøp og matlaging kommer på toppen av alt annet. De kan «kjøpe seg» dyrebar tid til andre ting ved å ikke prioritere mathåndtering og planlegging. Generelt blir for mye mat kjøpt inn, og matsvinn blir gjerne resultatet når entropien ubønnhørlig beveger maten mot forråtnelse. I den forbindelse var én praksis å gjenopprette orden og oversikt i både kjøleskap og fryser ved å kaste mye av innholdet som de ikke har fått spist eller ønsker å spise.

²¹ Statistisk sentralbyrå. (2026, 25. februar). Statistikk om forbrukerundersøkelsen. [Statistikk]. <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/forbruk/statistikk/forbruksundersokelsen>

²² Ose 2018.

Vi kan analysere en lavere terskel for å kaste mat, og at mathåndtering ikke prioriteres på samme måte som før,²³ som en manifestering av endret verdsetting av maten og knytte utviklingen til endrede verdier og forhold på et mer overordnet samfunnsmessig nivå.²⁴ Likevel, lokal delingspraksis hvor mat flyter mellom slektninger og venner, består og minner oss også på et aspekt som har blitt mer skjult i dag – byenes avhengighet av landsbygda og av andres innsats og ferdigheter, både fjernt og nært. Den uformelle økonomien belyser og opprettholder båndene til omlandet, menneskene der og tradisjonelle praksiser.²⁵

Potetene som ble satt, hyppet og høstet på den lille familiegårdens åker, ble gitt av Tors mor, ikke lenge etter at de hadde fått sitt første barn. Potetsekken knytter mor og sønn, og de to husholdene, tettere sammen, og den kan også representere noe som strekker seg bredere utover både i tid og rom, noe varig utover den enkelte husholdning eller person, nemlig reproduksjon og slektskap – skapelsen av mennesker og bånd mellom generasjoner.²⁶ Fortellingen om potetsekken og delingen av mat gjør at samfunnsendringene Nord-Norge har gått gjennom, blir tydeligere for oss. Fasene i matsyklusen – planting, luking, høsting, dyrking, dyrehold, produksjon, bearbeiding, pakking, distribusjon, forbruk, kompostering og avfallshåndtering – er nå geografisk spredt, også mellom land og kontinenter.

Jo mer kompleks og omfattende infrastruktur som eksisterer i samfunn av større skala, desto vanskeligere blir det å forstå og se sitt eget forbruk i det store bildet. Vi ser ikke med egne øyne at regnskog hugges i Brasil for å etablere enorme soyaplantasjer som skal bli til dyrefôr, eller at omlandet til grønnsaksakere i Spania tørker ut på grunn av vannmangel. Følgelig blir lokale mikroperspektiv på livet, ens egne handlinger og konsekvensene av disse fragmenterte og stadig mer abstrakte, aggregerte konsekvenser blir utydelige. Den følelsen av desillusjon og avmakt som Brox også advarte om,²⁷ trer frem. Folk blir mer fremmed for det som gir liv, fra naturen og dens rikdom, fra fellesskapet og konsekvensene²⁸ av sine egne handlinger. Dette er en krevende barriere i kampen mot globale utfordringer som klimakrisen.²⁹

²³ Ose 2018.

²⁴ Graeber 2001, 2013.

²⁵ Se f.eks. Mauss 2016 [1925].

²⁶ Godbout og Caillé 1998: 50.

²⁷ Brox 1984.

²⁸ Marx 1988 [1932].

²⁹ Se Eriksen 2016.

Tilstanden som beskrives ovenfor, har klare trekk av fremmedgjøring, sett i et husholds- og forbrukerperspektiv. Vi skal nå innom et par lokale eksempler til som viser hvordan dette kan arte seg i husholdningenes mat-håndtering, før vi diskuterer fremmedgjøring mer i detalj.

«Noe som er skapt» – kua fra Reisa

En informant (38 år) fortalte meg om en hendelse i Reisadalen i Nord-Troms. To kvinnelige turister som var på fottur i dalen, møtte en bonde som nettopp hadde oppdaget at en av hans kyr hadde knekt et bein. Han trengte hjelp, siden han måtte avlive kua. Turistene fortalte etterpå at de syntes det hele var forferdelig, og at de aldri hadde opplevd noe lignende. Han fortsatte:

Han måtte bare fortelle dem at dyr lever, og at de må dø for at vi skal få mat. Jeg tror mange mennesker ... de har ikke noe forhold til slakting og slakt. De tenker på mat på en annen måte, som hvordan ting er ... de tenker at det er noe vi lager. Du kan bare gå ut og kjøpe det som noe nytt. Det er ikke noe som er skapt og ... det blir sett på mer som en ting.

Et dominerende perspektiv på matvarer og produksjon, tingliggjøringen som har funnet sted og i stor grad blitt naturalisert, kommer til syne gjennom fortellingen.

Maten som dagens norske husholdninger lever av, består hovedsakelig av mat beregnet for å kjøpes og selges på et marked – varer. Begreper som produksjon og vare blir problematiske når det gjelder dyr.³⁰ Sammenlign et lår fra en okse med en pakke med frossen ferdiglagd lasagne som inneholder kjøtt, i tillegg til andre ingredienser. Innholdet er likt, men pakningen som inneholder den bearbeidede matvaren, er standardisert, serialisert og har liten grad av likhet med innholdets opprinnelse. Tar man en masseprodusert rektangulær lasagnepakke i syne, alle med lik form, størrelse og vekt, ser man resultatet av en lengre prosess. Det er et konseptuelt og fysisk sprang fra dette produktet, til kjøttets opprinnelige kontekst. Varene er modifikasjoner og bidrar som et resultat av denne prosessen til en avstand, et mentalt sprang

³⁰ Perspektivet er inspirert av et intervju med forfatteren J.M. Coetzee. Grønnevet, J. (2013, 30. mai) *Spør dyrene det gjelder*. Morgenbladet. http://morgenbladet.no/boket/2013/spor_dyrene_det_gjelder.

fra dyrets bein til de rektangulære, uniforme pappeskene med et bilde av den klassiske italienske pastaretten på. Dyret blir et objekt, en vare som er lettere å kaste. Pakken inneholder imidlertid uansett vevet fra ett unikt, individuelt dyr. Når et dyr ble slaktet på gården, var dette åpenbart. I den lokale uformelle matflyten opprettholdes denne økologiske og sosiale forbindelsen til matens opprinnelse. Men med dagens levestandard og tilgang til mat betyr ikke dette båndet nødvendigvis at maten kommer til nytte.

«Nokka ska inn, nokka må ut!»

En informant (42 år) fortalte meg at han hadde kjøpt økologisk lammekjøtt av høy kvalitet, rett fra gården. Han ville ha det beste kjøttet tilgjengelig og la mye innsats i å finne, hente, partere og pakke det ordentlig før han frøs det ned. Han sjekket imidlertid ikke fryseren på forhånd, og siden den var stappfull, måtte han kaste mye annen mat for å få plass til kjøttet. Men som han så pragmatisk forklarte: «Nokka ska inn, nokka må ut.» En god stund senere, da det var tid for å lage en bedre middag til familien, hadde han dette kjøttet i tankene. Men han hadde glemt å merke kjøttet med innhold og dato og kunne ikke huske om kjøttet var fra i fjor eller forfjor:

Så kastet jeg det. Det var ille. Det var irriterende. Jeg følte at det var litt for lenge siden ... det ble ikke behandlet som på et slakteri. Jeg hadde skåret og pakket det selv. Det var sannsynligvis mindre hygienisk. Det hadde også vært i bilen en stund ... Jeg ble usikker på kjøttet. Det skjer ikke ofte, men dette er kanskje øyeblikket i år hvor jeg har tenkt: «Herregud, dette er sløsing!» Jeg: Hva var det som gjorde dette spesielt? Han: At jeg hadde kuttet og pakket det selv, beholdt alle delene også.

Hendelsen understreker flere av dimensjonene ved fremmedgjøring på husholdsnivå. I tillegg til selve sløsingene med mat generelt sett, så har kjøttet både spor av arbeid og en sosial historie. Dette gjør kjøttet mer verdifullt, og det har i utgangspunktet, som med den lokale maten som deles, en høyere terskel for å bli kastet sammenlignet med vanlige matvarer fra butikken.

Fremmedgjøring

Det marxistiske begrepet fremmedgjøring³¹ beskriver en tilstand der mennesker har blitt fremmede i sitt eget liv og den verdenen de lever i. Tilstanden kan for eksempel uttrykkes som en følelse av avmakt, isolasjon og meningsløshet i tilværelsen. Man er sosialt og eksistensielt frakoblet omgivelsene, gjerne med en opplevelse av å være passiv tilskuer i eget liv, med få muligheter til å påvirke sin livssituasjon. Begrepet har gjerne blitt avskrevet som essensialistisk og moralsk, men besitter en vedvarende forklaringskraft,³² i dag gjerne knyttet til sosiale forhold som ensomhet, mental sykdom eller avmakt overfor menneskeskapte kulturelle, sosiale, teknologiske og miljømessige utfordringer.³³

Inspirert av Aristoteles' praksis og produksjon hevdet Marx at den genuine menneskelige relasjon oppstod når mennesker produserte noe sammen ved å endre den materielle verden. For Marx oppsto fremmedgjøringen når arbeidere selger sin arbeidskraft for lønn og produserer varer for markedet, og dermed mister kontrollen over sine egne liv og skjebnen til det de har skapt. Arbeideren blir et redskap snarere enn en uavhengig person, og noen av ens grunnleggende sosiale relasjoner blir begrensede og glir over mot det mer upersonlige. Marx skisserte flere typer fremmedgjøring som han hevdet finner sted i et moderne kapitalistisk samfunn.³⁴ Arbeideren er fremmedgjort fra produktet, fra sin egen arbeidskraft, fra sine medmennesker, fra å utøve kreativt sosialt arbeid, fra sin egen kropp og dermed fra den menneskelige tilstand. Kort sagt har fremmedgjøring elementer av maktesløshet, meningsløshet, isolasjon og adskillelse fra seg selv som menneske i verden.³⁵

Argumenter om fremmedgjøring i moderne samfunn er blitt kritisert for å bygge på romantiske forestillinger om fortida, omtalt som utopiske i samfunn av større skala. Men uansett hvor utopisk det fremstår at alle aspekter av livet skal fremstå holistiske og som synlige for hverandre, kan splittelsen av relasjoner som opprinnelig var tettere knyttet sammen, føre til en økt «delvis bevissthet».³⁶ Antropologen David Graeber finner split-

³¹ Marx 1988 [1932], Seeman 1959, Ollman 1971, Choquet 2021. Begrepet anvendes her som i «Economic and philosophic manuscripts of 1844». I den senere tid har arbeider som «Grundrisse» (1857–58) også blitt trukket inn og utviklet diskusjonene rundt begrepet. Se f.eks. Øversveen 2021.

³² Honneth 2014.

³³ Øversveen 2021.

³⁴ Marx 1988 [1932] XXII: 28–35.

³⁵ Seeman 1959.

³⁶ Graeber 2001: 60.

telsen mellom produksjon, handel og forbruk problematisk, da den er en sentral driver for fremmedgjøring og dominans. Opprettelsen og utviklingen av markeder fostrer og forsterker individuelt eierskap og handel, men er òg en sentral drivkraft bak ulike former for fremmedgjøring.³⁷ Marx selv anså arbeidsdelingen i det moderne samfunnet som paradoksal. Selv om spesialisering faktisk skaper en felles avhengighet, skjedde dette ved å begrense alles interesser og perspektiver slik at ingen var i stand til å se den kollektive innsatsen og de gjensidige båndene.³⁸

Som analyseverktøy kan ikke teorien uten videre overføres til husholdningene jeg fulgte, da de hovedsakelig kun er forbrukere av maten de lever av. Omformulert kan vi likevel med utgangspunkt i empirien trekke ut et knippe faktorer med paralleller i Marx' opprinnelige punkter ovenfor. Husholdene er fremmedgjorte fra: 1) maten i seg selv, 2) fra andre mennesker, 3) fra naturen hvor maten kommer ifra, og 4) fra det grunnleggende aspektet ved å være et menneske. Nå følger noen oppsummerende eksempler på hvordan dette kan arte seg mer i detalj lokalt i husholdene.³⁹

Det fremmedgjorte hushold

Velstandsøkningen muliggjør nye praksiser og prioriteringer, og samtidig har hverdagen på få tiår blitt mer fragmentert og preget av en økt avstand til store deler av matens syklus – fra hav og jord til bord, til jord. I økende grad møter folk maten de er avhengige av for å overleve, første gang i butikkhyllene, før restene kastes i søppelkassa nede ved veien, hvor kommunalt ansatte regelmessig fjerner det. En informant fortalte at besteforeldrene hans ikke fikk lov til å legge ut matrester og avfall til reven, måsen og andre dyr i nærheten etter at de flyttet til et mer tettbefolket område på Skjervøy. Det var på grunn av smittefare. Relasjonene både til de umiddelbare nærområdene og andre arter som bor og lever der, svekkes.

Gjennom en kontinuerlig tilgjengelighet av alle slags matvarer året rundt, selv i lokale butikker langt nord for polarsirkelen, blir forbindelsen mellom maten, årstidene og naturgrunnlaget mer diffus. Eldre husholdninger sier de sjeldnere kjøper slakt eller store kvanta etter at de har flyttet inn til byen, og variasjon etter årstidene er mindre synlig. Tilgjengelighet

³⁷ Marx 1988 [1932].

³⁸ Graeber 2001: 65.

³⁹ Eksempelene representerer hovedtrekk i empirien fra feltarbeidet i husholdene.

gjør og at det ikke behov for å planlegge som før, et kortsiktig fokus blir mer fremtredende. Å gjøre innkjøp blir ofte en hverdagslig foreteelse hvor det man ønsker, er tilgjengelig umiddelbart.

Kunnskap om nye matretter og varer har kommet til, men den sensoriske kunnskapen er mangelfull. Spesielt mine yngre informanter innrømmer at de ofte ikke var i stand til å avgjøre om mat var spiselig. I stedet for sansene så stoler de på utløpsdatoene på emballasjen og tar sine beslutninger på det grunnlaget. De grunnleggende ferdigheter for å vurdere om maten er spiselig eller trygg, mangler.

Et avgjørende fremmedgjørende aspekt er hvordan mat hovedsakelig verdsettes på grunnlag av pris heller enn sin iboende verdi som næring. Rimeligere matvarer som for eksempel ris og pasta ble ansett å ha en lavere verdi i seg selv og hadde dermed en lavere terskel for å kastes.⁴⁰ Som med utløpsdatoen innebærer en vektlegging av pris som verdimål en bevegelse fra substans til tegn⁴¹ – en bevegelse mot det abstrakte. I tillegg var motivasjonen blant husholdene for å senke sitt matforbruk og svinn hovedsakelig økonomisk og begrenset til konsekvensene for deres eget hushold alene.

Matens iboende verdi som nødvendig og livgivende føde kommer også i skyggen av praksiser hvor mat blir et middel for å nå andre mål. Det kan for eksempel være en slank og veltrent kropp, økt energi, å oppnå nytelse, spennende sanselige opplevelser. Eller mat kan brukes for å vise sin kompetanse, status eller tilhørighet. Slike praksiser gjenspeiler noen av dagens trender når det gjelder matkultur og forbruk.⁴²

Industrialisert masseproduksjon av matvarer og globale markeder og verdikjeder har bidratt til velstand, men én konsekvens er et gap mellom enkelthusholdninger og matens opprinnelse og anskaffelse, også sosialt sett.⁴³ Relasjonene mellom de involverte parter har endret seg. Tidligere hadde vi den tradisjonelle landhandleren som kjente alle i bygda. Så ble det nabolagsbutikken på hjørnet hvor naboene pliktfylt handlet, og til slutt store supermarkeder man kjørte til. Tidligere tiders komplekse, mangesidige sosiale relasjoner har gradvis glidd over mot det upersonlige, preget av sekundær sosialitet, det vil si at personene som fyller de ulike rollene,

⁴⁰ Ose 2018: kap. 11.

⁴¹ Maurer 2006.

⁴² Miljø- og kvalitetsbevisste forbrukere i byene kan støtte lokale produsenter ved å kjøpe matvarer direkte fra produsentene på Bondens marked eller REKO-ringer. Praksisene fremstår i dag som livsstilsforbruk i mindre skala, men representerer like fullt en tilstand hvor båndene til omgivelsene opprettholdes. Initiativer til urbant landbruk må også nevnes her.

⁴³ Eriksen 2016.

er blitt utskiftbare og mer anonyme.⁴⁴ I dag kan vi også handle mat uten å møte eller snakke med et menneske, via automater, overvåket av kameraer. En formell handel gir muligheter til å gå videre uten sosiale forpliktelser.

En annen konsekvens av globale verdikjeder er at lokale matskap er for eksempel fylt med ris fra Vietnam og rapsolje fra Ukraina. Fryserne inneholder bær fra Finnmark og biff fra Botswana. Ukjente, eksotiske frukter og grønnsaker er til salgs i de lokale butikkene, og bildebøker må bistå med å opplyse kundene om opprinnelse, næringsverdi, smak og bruk. Og selv lokalt tilgjengelige råvarer, som ørret og lam, blir fraktet fra Andesfjellene eller slettene i New Zealand til det lokale supermarkedet i Tromsdalen.

Uansett hvor uavhengige husholdningene kan fremstå, er de, tross en moderne matindustri og infrastruktur, prisgitt andre mennesker, dyr og naturens grøde. Når de gjensidig avhengige relasjonene er skjult av både mental og fysisk avstand, infrastruktur og skala, fremstår òg det kulturelle idealet om individuell autonomi som intakt. Men illusjonen om den moderne husholdning som uavhengig sprekker i det øyeblikket verdikjedene svikter og hyllene i de lokale supermarkedene er tomme. Naturressursene, den teknologiske infrastrukturen og ikke minst kunnskapen og de praktiske ferdighetene for å skaffe til veie og produsere mat er nå hovedsakelig på andres hender.

Kontrasten til den selvbergede fiskarbonden hos Brox, med egne ressurser og ferdigheter til rådighet, men også et liv med slit og økonomisk fattigdom, er stor. Den dominerende livsformen og den tilhørende kulturen har endret seg radikalt bare på et par generasjoner. En eldre kvinne oppvokst på bygda i Troms kommenterte det slik:

Du kan se dem [unge folk] i butikkan i dag, ka skal vi ha til middag i dag? Æ vet ikke, si dem ... Ha! Tenk at dem ikke vet! Dem har mat i fryseren, går te butikken, står der og ser sæ rundt. Ka skal vi ha te middag?! [Opprørt og rister på hodet.]

De relativt sett lave prisene og en kontinuerlig tilgang bidrar til at mat tas mer for gitt. Flere husholdninger bekreftet at de i sin oppvekst ble opplært til å verdsette maten, og at man ikke skulle kaste mat. Men de har ikke trengt å omsette dette til praksis selv. *Alle husholdningene jeg fulgte, hadde råd til å kaste betydelige mengder mat.* Høy velstand og en økt fysisk og mental avstand til

⁴⁴ Godbout og Caillé 1998.

matens kretsløp har bidratt til en revaluering av matens rolle og, uten tvil, en økt devaluering av matens iboende verdi som næring og kilden til liv.⁴⁵

Sløsing med mat har omfattende negative økologiske konsekvenser.⁴⁶ Med sult og fattigdom i verden fremstår sløsing også som sosialt og moralsk frakoblet andres virkelighet og det større fellesskapet av alt levende på jorda. Slik kan unødig sløsing med mat fremstå som mangel på respekt for kilden og forutsetningen for liv og, i neste instans, for andre mennesker og levende vesener. Det representerer en fremmedgjøring fra essensen i det å være et menneske. For å oppsummere kan husholdene i byen i økende grad sees som fremmedgjorte fra.⁴⁷

- 1) Maten i seg selv, som man trenger for å overleve. Mat blir en ting, en vare som alltid er tilgjengelig i overflod, rimelig og nært i tid og rom. Konkret sett besitter de færreste ressursene, tilstrekkelig av ferdighetene eller kunnskapen som trengs for å skaffe maten til veie eller håndtere den. Mat verdsettes og vurderes i økende grad gjennom abstrakte symboler, og mathåndtering prioriteres ikke. I seg selv er den omfattende sløsing med mat en manifestasjon av økt avstand fra matens iboende verdi som potensiell næring.
- 2) Andre mennesker, kollektivt sett, både gjennom spesialisering og lange verdikjeder, svekkede sosiale forpliktelser og avstand fra de som skaffer til veie det som holder en i live, inkludert det å gjøre andre levende vesener til objekter.
- 3) Naturgrunnlaget, de livgivende omgivelser. Husholdene lever i en økt avstand fra den større matsyklusen, matens opprinnelse, anskaffelse og etterlatenskapenes endelikt. Årstidenes opplevde betydning falmer.

Marx mente arbeideren ikke kan skape noe uten basis i naturen. På samme vis kan mennesket ikke leve uten noe materielt med opphav i naturen. Naturen er den livgivende essens. Adskilles man fra den, adskilles man fra mennesket som art og blir et løsrevet individ.⁴⁸ Marx omtalte naturen som menneskets kropp som man konstant må utveksle med for å overleve. Dette overlapper dermed med:

⁴⁵ Ose 2018: kap. 12.

⁴⁶ Stuart 2009.

⁴⁷ Lista er ikke uttømmende, kategoriene overlapper hverandre, og grensene mellom dem er uklare.

⁴⁸ Marx 1988 [1932]: 31.

- 4) Å bli fremmedgjort fra seg selv og det å være menneske. Når sløsing skader naturen og andre mennesker, så skader man i ytterste konsekvens seg selv.

Brox' budskap i dag

Løfter vi blikket, ser vi at flere av Ottar Brox' advarsler om negative sider ved modernitetens livsform står seg: gradvis utarming av lokalsamfunn i distriktene, endrede eiendomsforhold, naturkrise, profittfokus, økt individualisme og avmakt. Her må vi òg påpeke positive sider som høyere levestandard med økt levealder, bedre helse- og utdanningstilbud, økt likestilling og flere valgmuligheter.

Den ungarske økonomen Karl Polanyi advarte også mot farene som oppsto når økonomien ble «frakoblet» de sosiale hensynene i moderne samfunn.⁴⁹ Det foregikk en tautrekking mellom økonomiske og sosiale hensyn, påsto Polanyi, og hvis de økonomiske hensynene fikk boltre seg fritt og var frakoblet over tid, ville dette ødelegge det sosiale og økologiske grunnlaget i samfunnet. Eksempelene med potetsekken som råtner i boden, det økologiske lammekjøttet som kastes, og kua fra Reisa viser konkret hvordan disse husholdningene på ulike vis er blitt frakoblet sine omgivelser, både sosialt, økologisk og eksistensielt. Mellommenneskelige forhold har endret seg, husholdningene tenker mer individualistisk, og med kort-siktige næringsaktiviteter uten lokal tilhørighet og samarbeid øker risikoen for at naturens balanse forrykkes.⁵⁰ I så måte blir paradigmat om rasjonalitet og utvikling også, som antropologen David Graeber påpeker,⁵¹ et politisk og verdimessig spørsmål om hvilket samfunn vil vi ha – dit vi ikke vil, for å si det som Brox.

Likevel, når Brox skal forklare *hvorfor* enkeltmennesket og husholdene gjorde som de gjorde, og hva som styrer hvilke valg folk tar, så blir analysene for ensidig fokuserte på det økonomiske og en beslektet materiell determinisme, og da på bekostning av kulturen og dens verdimessige fundament. Dette ser vi for eksempel i teksten om småstedet «Hamarnes»,⁵² hvor Brox på den ene siden understreker at økonomisk praksis styres av de moralske

⁴⁹ Polanyi 2001 [1944].

⁵⁰ Ostrom 2015.

⁵¹ Graeber 2001, 2013.

⁵² Se Nergård kap. 15.

perspektiver og verdier som prioriteres i kulturen,⁵³ men likefremt er hans analyser i siste instans økonomisk og materielt deterministiske.

I Brox' polemikk med sosiologen Willy Guneriussen om kokfisk,⁵⁴ en lokal kulturell institusjon for deling av fisk, kommer også blandsida i det økonomisk instrumentelle perspektivet til syne. Det skjer i møte med lokalsamfunnet og kulturens kraft, i form av dens omsorg, fellesskap og moral.⁵⁵ Her forklarer Brox det å gi kokfisk til naboen som motivert av resiprositet, noe man gjør slik at man får tilbake neste gang.⁵⁶ En slik transaksjonell analyse av den nordnorske kulturen blir reduksjonistisk og for kynisk. Man gir til hverandre, men ikke nødvendigvis for å få igjen, selv om man selvsagt kan få det. Man gir fordi en slik praksis er djupt forankret i den kulturelle tradisjonen og lokalsamfunnets grunnverdier.⁵⁷ Slik består også den lokale uformelle flyten av mat mellom omlandet og Tromsø i dag, tross omfattende samfunnsmessige omveltninger.

Lokale beslutninger var nok etter beste evne til dels både praktiske og økonomisk rasjonelle og, men en dypere kulturell og moralsk klangbunn hører også med når man kommer i berøring med det mangfoldige nordnorske lokalsamfunnets grunnsteiner. Her var friheten til selv å styre sitt liv balansert med verdier som likeverd, tro og omsorg for ditt sted og din nabo.⁵⁸ Én livsdimensjon staket ikke ut kursen alene. I lokalsamfunnet vil en strategisk aktør bli plassert i et moralsk landskap.

Den lokale moralske økonomi

Men om båndene til naturomgivelsene og fellesskapet er svekket, er de ikke borte. Den lokale flyten av matvarer er av unntakene som gjør oss bevisste på dominerende markedsinstitusjoner og -diskurser, sentrale krefter bak den nåværende fremmedgjorte tilstanden.⁵⁹ Den lokale uformelle økonomien blir et spill som viser oss hvor frakoblet brorparten av husholdningenes ressurshåndtering nå har blitt. Potetsekken vår er et rop fra fortida, fra en mer strevsom og økonomisk fattigere tid. Samtidig repre-

⁵³ Brox 1964.

⁵⁴ Brox 1966b, Guneriussen 1984, Brox og Guneriussen 1984.

⁵⁵ Ose 2026.

⁵⁶ Brox 1966b.

⁵⁷ Paine 1964, Ose 2026.

⁵⁸ Paine 1964, Lien 1987, Kramvig 1999, Lien 2001.

⁵⁹ Graeber 2001: 227.

senterer den en viktig kulturell institusjon i Nord-Norge som består selv i den nye tida. Folk skaffer fortsatt til veie og deler mat med hverandre, men i mindre omfang. Dette er handlinger som markedstenkning og individualisme ikke ser ut til å overvinne.

Det ligger en grunnleggende humanisme i praksisene, hvor de mellom-menneskelige båndene, matens iboende verdi og dens sosiale historie er sentral. Som med kokfisken sprenger denne matens mening og verdi rammene for begreper som transaksjon, utveksling eller resiprositet. Lokalsamfunnet og fellesskapets kraft trer frem gjennom disse genuint menneskelige handlingene. Den vedvarende og iboende betydningen deling av mat har, viser at husholdningene ikke er fullstendig fremmedgjorte eller frakoblede, hverken fra andre mennesker eller naturen som menneskets skjebne er uløselig knyttet til. Slik står økonomi også frem som, grunnleggende sett, et moralsk anliggende.

Referanser

- Brox, O. (1964). Avvisning av storsamfunnet som økonomisk tilpasningsform. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 5(3).
- Brox, O. (1966a). *Hva skjer i Nord-Norge?* Oslo: Pax Forlag.
- Brox, O. (1966b). Kokfisk. *Gløtt fra Tromsø museum*, 21, 14–15.
- Brox, O. (1984). *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brox, O. (1995). *Dit vi ikke vil*. Halden: Exil.
- Brox, O. (2009). *Klimakrisen: Hva kan vi gjøre?* Oslo: Aschehoug.
- Brox, O. og Guneriussen, W. (1984). *En polemikk om «kokfisk»*. Stensilserie. Samfunnsfag, nr. 45A. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Choquet, P.T. (2021). Alienation and the Task of Geo-Social Critique. *European Journal of Social Theory*, 24, 105–122.
- Eriksen, T.H. (2016). *Overheating. An Anthropology of Accelerated Change*. London: Pluto Press.
- Godbout, J.T. og Caillé, A. (1998). *The World of the Gift*. Montréal: McGill-Queen's University Press.
- Graeber, D. (2001). *Toward an Anthropological Theory of Value – The False Coin of our Own Dreams*. New York: Palgrave.
- Graeber, D. (2013). It Is Value That Brings Universes Into Being. *HAU*, 3(2), 219–243.

- Grønnevet, J. (2013, 30. mai) *Spør dyrene det gjelder*. Morgenbladet.
http://morgenbladet.no/boker/2013/spor_dyrene_det_gjelder.
- Guneriusen, W. (1984). Individ og fellesskap. Gratis kokfisk som sosiologiens grunnproblem. *Norsk filosofisk tidsskrift*, 19.
- Hohle, S.M., Bostrøm, T. og Stensgård, A. (2025). *Matsvinn i norske husholdninger. Selvrapportert matsvinn og forbrukernes vurdering av tiltak*. Norsus, Rapportnummer: OR.31.25. Fredrikstad.
- Honneth, A. (2014). Foreword. I Jaeggi, R. (red.): *Alienation*. New York: Columbia University Press.
- Imsen, S. og Winge, H. (1999 [1974]). Norsk historisk leksikon. Oslo: Cappelen Akademisk.
- Jentoft, S., Nergård, J.-I. og Røvik, K.A. (red.) (2011). *Hvor går Nord-Norge?* Stamsund: Orkana Akademisk.
- Kramvig, B. (1999). Ære og verdighet: Kvinnelighet og mannlighet i et fiskerisamfunn. I: Gerrard, S. og Balsvik, R.R. (red.): *Globale kyster: Liv i endring – kjønn i spenning*, 63–77. Kvinnforsk skriftserie, nr. 2. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Lien, M. (1987). *Fra bokna fesk til pizza: Sosiokulturelle perspektiver på matvalg og endring av spisevaner i Båtsfjord, Finnmark*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Lien, M. (2001). Likhet og verdighet. I Lidén, H. og Vike, H. (red.): *Likhetens paradokser – antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Marx, K. (1988 [1932]). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844 and the Communist Manifesto*. Buffalo: Prometheus Books.
- Marx, K. (1993 [1939]). *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. London: Penguin Classics.
- Maurer, B. (2006). The Anthropology of Money. *Annual Review of Anthropology*, 35.
- Mauss, M. (2016 [1925]). *The Gift. Expanded Edition*. Chicago: HAU Books.
- Nilsen, R. (1990). *Gjenstridige fjordfolk. Arbeidsliv, etnisitet og rekruttering i to nordnorske fjordområder*. Tromsø: FORUT Rapport SR 0464.
- Nilsen, R., Brox, O., Eythorsson, E. og Jentoft, S. (red.) (2023). *Allmenningsressurser i nord. Fellesskap og grunnrente*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Norgaard, K. (2011). *Living in Denial: Climate Change, Emotions, and Everyday Life*. Cambridge: MIT Press.

- Stensgård, A., Presterud, K., Callewaert, P. og Booto, G. (2021). *Sektorrapport for matbransjen, offentlig sektor og husholdningsleddet*. Norsus, Rapportnummer: OR.36.21. Fredrikstad.
- Ollman, B. (1971). *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ose, T. (2018). *Exercises in Excess. Food, Waste and Value in the Affluent North*. Doktorgradsavhandling. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ose, T. (2026). «Forgetting How to be a Human»: State Disruption of Moral Economies of Fish in Northern Norway (under vurdering).
- Ostrom, E. (2015). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paine, R. (1964). The Nature of Ownership in Pre-War Coast Lapp Settlements. *Ethnos*, 29, 1–2.
- Plataniti, L. og Van de Glind, B. (2024). *Faktaark om matsvinn i Norge 2024*. Norsus, Rapportnummer: OR 27.25. Fredrikstad.
- Polanyi, K. (2001 [1944]). *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Rudie, I. (1980). Husholdsorganisasjon: Tilpasningsprosess og restriktiv form. Et synspunkt på økonomisk endring. I Høst, I. og Wadel, C. (red.): *Fiske og lokalsamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Seeman, M. (1959). On the Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783–791.
- Statistisk sentralbyrå. (2026, 25. februar). 09842: BNP og andre hovedstørrelser (kr per innbygger), etter år. Grunnlagstall (K) 1970 – 2024 [Statistikk]. <https://www.ssb.no/statbank/table/09842>.
- Statistisk sentralbyrå. (2026, 25. februar). Statistikk om forbrukerundersøkelsen. [Statistikk]. <https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/forbruk/statistikk/forbruksundersokelsen>.
- Stuart, T. (2009). *Waste – Uncovering the Global Food Scandal*. New York: W.W. Norton & Co.
- UN Environment Programme (2024). *Food Waste Index Report*. ISBN: 978-92-807-4139-1.
- Øversveen, E. (2021). Capitalism and Alienation: Towards a Marxist Theory of Alienation for the 21st Century. *European Journal of Social Theory*, 25(3), 440–457.
- Aarsæther, N. (2010). Eit omdanna Nord-Norge. *Sosiologisk årbok*, 3–4. Oslo: Novus.